

עמיר בר־אור, מחולשה לחלישה: הפיקוח הפוליטי על הכוח הצבאי במעבר מיישוב למדינה. צפרירים: נבו, 2018. 310 עמ'.

יגיל לוי

הספר, פרי עטו של עמיר בר־אור, חוקר ותיק ומוערך של יחסי צבא-חברה בישראל מנקודת מבט היסטורית, דן בשלושה תהליכים שהתרחשו בתקופה המכונה "מיישוב למדינה": התגברות האיום הביטחוני שהביא להתפתחות הכוח הצבאי מארגון "השומר" של ראשית המאה, דרך כינונו של ארגון "ההגנה" כצבא שבדרך ועד הקמתו הרשמית של הצבא; מיסוד המוסדות הפוליטיים של היישוב עד כינונם כמוסדות המדינה; והידוק הפיקוח על הארגונים הצבאיים – מפיקוח רופף לפיקוח הדוק, שבר־אור מגדיר "חלישה". שלושת התהליכים שזורים זה בזה: האיום העצים את הכוח הצבאי שנדרש למוסדות שיקיימו אותו, ושני התהליכים האלה חיזקו את השליטה על הכוח הצבאי. זה אחד החיבורים העשירים והמפורטים שנכתבו על התפתחותו של הפיקוח הפוליטי על הצבא. הוא מסביר תופעה שאיננה מובנת מאליה – כיצד כוחות מיליציוניים חמושים מקבלים עליהם מרות פוליטית בנסיבות שהם פועלים בהן מחוץ למסגרת הסמכות של המדינה הריבונית, המסגרת של המנדט הבריטי. זו תופעה חריגה במונחים היסטוריים, ולא בכדי תמהו לא אחת חוקרים זרים מדוע לא פרצה בישראל הצעירה הפיכה צבאית. מנקודת מבט זו, מחקר זה צריך להיקרא כמחקר אטיולוגי, המסביר את מקורות התופעה – הכפפת הצבא למרות פוליטית.

הקריאה שאני מציע לספר היא קריאה סוציולוגית-פוליטית במובן זה שהיא קושרת באופן הדוק את שלושת התהליכים, קשירה שהיא תאורטית; לא רק הקריאה האמפירית שהמחבר מציע. עליפי קריאתי, הספר מתאר תהליך של בינוי מדינה הדומה לתהליך

* פרופ' יגיל לוי, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה.
דואר אלקטרוני: yagil.levy@gmail.com

שתיארו הסוציולוגים צ'רלס טילי, מייקל מאן, אנתוני גידנס ואחרים: קונפליקט אלים מתרחב, מהתנגשויות מקומיות להתנגשויות בין אומות, ועמו גם תחושת האיום שמפתחת הקהילה הפוליטית. זה מביא להעצמה הדרגתית של הכוח הצבאי, מקבוצות שמירה מקומיות ועד צבא סדיר. לשם כך הקהילה מקימה מוסדות ביורוקרטיים שתפקידם לעסוק בגיוס כוח אדם ובמימון החימוש. בעיקר מאלף סיפור המימון: בראשית הדרך פעל ארגון השומר האוטונומי על בסיס מימון מקומי (במידה רבה כארגון "פרוטקשן" המלבן סכסוכים כדי "למכור" שירותי הגנה למושבות), אך ככל שהתעצם האיום כך גדלו המשאבים שנוקקו למימון הביטחון, ועמם התפתחו הסדרי הפיקוח על הארגונים הצבאיים: מן ההסתדרות שמימנה את כוחותיה המקומיים של "ההגנה" בראשיתה, ל"כופר היישוב" שמימן את "ההגנה" ככוח ארצי במסגרת הוועד הלאומי והפעיל כלי מיוס, ולבסוף למימון מעין-מדינתי באמצעות הסוכנות היהודית שאליו הוכפפה "ההגנה" כצבא שבדרך. כפי שהסבירו הסוציולוגים ההיסטוריים, גם במקרה של ישראל, הרחבת הסדרי המימון, על העול שנלווה לכך, חייבה גם את הרחבת השיתוף של קבוצות שונות בשליטה על הצבא שבדרך, מקואליציה של מפלגות הפועלים בראשית הדרך ועד שילוב המפלגות האזרחיות משנות ה־30. מאבקי הכוח הפוליטיים על השליטה על מנגנוני המימון והפיקוח היו חלק מתהליך ששכלל את הדמוקרטיזציה היישובית, ומימון, מיסוד ושליטה התפתחו בו במשולב.

זו, כאמור, קריאתי-שלי. היא ממחישה כיצד הספר מעניק תימוכין אמפיריים להבנה סוציולוגית-פוליטית. אם נפתח תובנה זו מעט יותר, נוכל לומר שהספר נטוע היטב במסורת תאורטית, המאפיינת היסטוריונים ואת חוקרי הזרם המרכזי במדעי החברה, מסורת ה"מחציה" את הסכסוך היהודי-ערבי. הסכסוך כמו נכפה על הצד היהודי מבחון מכוח התנגדותה של הקהילה המקומית הפלסטינית (ובהמשך גם בגיבוי פעיל של מדינות ערב) להתפתחותו של המפעל הציוני. ככל שהאחרון מתפתח, כך מתרחבים מעגלי האלימות שהמדינה היהודית שבדרך מגיבה להם באמצעות התעצמותה הצבאית והגברת המיסוד של שליטתה. ואולם, גישות ביקורתיות יותר אינן מתייחסות לאיום הפלסטיני כאל גזרת גורל. למשל, כפי שסיפר ההיסטוריון בני מוריס (Morris, 2011), פרובוקציות של "השומר" במושבות הגבירו את המתח בין המושבות לבין הכפרים הפלסטיניים, ותהלוכות חמושות של יהודים ביפו הציתו מהומות בשנת 1908, כשם ששינויים בסידור התפילה בכותל היו בין מציתי אירועי 1929. גם אם ההנהגה הפוליטית והצבאית לא יזמה הסלמה במכוון, היא יצאה נשכרת ממנה בדמות הגברת יכולת השליטה וגיוס המשאבים. כפי שלימד אותנו ברוך קימרלינג (1976), למשל בסוגיה של רכש אדמות, מרכזו השליטה בקרקע הוצדק בעצם השתלבותו בניהול הסכסוך כשם שרכש קרקעות הזין את הסכסוך. כך מתהדקים עוד יותר התהליכים שבר-אור מתאר.

בשל מרכזיות הסכסוך נבנתה מערכת הלגיטימיות של מנגנוני השליטה הפנימיים על יסודות מיליטריסטיים, ולא בכדי. במילים אחרות, האיום האלים הוצג כאיום שנכפה

על הקהילה היהודית, כאשר רק שימוש בכוח יכול להתמודד אתו, כפי שהיטיב להסביר אורי בן אליעזר (1995). כך, נוסחאות מעין פציפיסטיות להתנהלות עם הערבים, שעוד נדונו בשנים הראשונות, נדחקו בהדרגה לטובת נוסחאות כוחניות. האיום החיצוני המטריאלי (אובייקטיבי) אינו משמעותי כל עוד אינו מתורגם בשיח הפוליטי לתחושה סובייקטיבית של איום, שעל בסיס ההיערכות לסילוקן מתארגנת המערכת המוסדית, במקרה זה של היישוב. ואולם, בר־אור אינו עוסק במיליטריזציה, אלא בוחר במונח הניטרלי "תרבות הביטחון", המתייחס למערכת הנורמות היישובית, המקבלת השראה מן החשיבה הביטחונית, וליישומה המעשי. יותר משהיא מצדיקה את השימוש בכוח, תרבות זו מתרגמת אותו לכללים ולהסדרים המיישמים את מה שנכפה, לכאורה, על הצד היהודי, ובהם עקרונות החלישה על הארגונים הצבאיים.

אין זה פגם מושגי לכדו. בר־אור מקנה משקל רחב להתפתחות מנגנוני הפיקוח המוסדיים־פורמליים על הצבא שבדרך. בלי שנמעייט מערכו של המיסוד, נקודת המבט של מי שמדגישים את תפקידה של התרבות הפוליטית המיליטריסטית, מובילה להתבוננות לא רק במידה שהפוליטיקאים האזרחיים חולשים, במושגי הספר, על הארגון הצבאי. נקודת מבט חלופית זו ממחישה גם, ואולי בעיקר, את המידה שבה החשיבה האזרחית־פוליטית חולשת על החשיבה הצבאית, כלומר עד כמה החשיבה הפוליטית היא בעלת תכונות משל עצמה (דוגמת האמון בהסדרים מדיניים), המובחנות מן החשיבה הצבאית, ואליה מוכפפת האחרונה, ובאמצעותה – גם ההתנהלות הצבאית. וכך, עבודות חלופיות, כמו עבודותיהם של אורי בן אליעזר (1995), יורם פרי (Peri, 1983) וכותב שורות אלו (לוי, 2010) מלמדות לא רק על מרות הוורמת באופן חד־צדדי מן ההנהגה כלפי מטה, אלא גם על חליפין – ההנהגה הפוליטית קיבלה בפועל את הדרך הצבאית ואימצה את גישתם של הארגונים הצבאיים בתמורה לנאמנותם. ככל שגבר החשש שהארגונים יתקוממו נגד הסמכות הפוליטית, ההנהגה הפוליטית אימצה קו צבאי יותר. כך, המיליטריזציה של "אחדות העבודה" ההיסטורית של ראשית שנות היישוב התפתחה כחלק מהכפפתם של הגדודים העבריים (שלחמו במלחמת העולם הראשונה בשירות בריטניה) שהיו הגרעין להקמת "ההגנה"; הוועד הלאומי והסוכנות פעלו באופן דומה ואימצו תפיסה אקטיביסטית לאחר שארגון "ההגנה" התפצל בשנת 1931 וקם "ארגון ב" (שלימים הצטרף בחלקו לאצ"ל); הסוכנות היהודית אימצה את התפיסות הלוחמניות של הפלמ"ח בשנות ה־40. מסורת זו של הסדר חליפין תועתק לעידן המדינה, תתמסד ותתקיים עד עצם היום הזה. היה בכך כדי לפגוע בעקרון העליונות והאוטונומיה של החשיבה האזרחית־פוליטית.

הספר מספר לנו חלק מן העובדות, אבל קשירתן יחד לכדי הסדר חליפין היא כבר פרשנות שאינה מצויה בו. היעדרה פוגם ביכולתנו להבין: איזה פיקוח פוליטי נוצר למעשה או מה טיבה של החלישה הפוליטית שהספר מציע? קריאה ביקורתית זו של הספר אינה אלא המחשה נוספת לעושרו ההיסטורי ולכלים המגוונים שהוא מעניק גם למי שאוחזים בנקודות מבט חלופיות.

מקורות

- בן אליעזר, א' (1995). דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1936–1956. תל אביב: דביר.
- לוי, י' (2010). מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות. ירושלים: מאגנס.
- קימרינג, ב' (1976). ניהול הסכסוך היהודי-ערבי ותהליכי בינוי האומה בתקופת המנדט. מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 9, 35–66.
- Morris, B. (2001). *Righteous victims: A history of the Zionist-Arab conflict, 1881-1998*. New York, NY: Vintage Books. (Kindle)
- Peri, Y. (1983). *Between battles and ballots: Israeli military in politics*. London, England: Cambridge University Press.